

POZNÁMKY K ŠTÚROVEJ KONCEPCII ŽIVOTNEJ VÝSTAVBY AKO POZITÍVNEMU VARIANTU VITALIZMU

ANTÓNIA FURJELOVÁ, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

Pojem života je vo filozofii Svätopluka Štúra jednou z dominantných filozofických kategórií už od počiatku jeho publicisticko-filozofickej tvorby. Problém života a jeho dualizmu v zmysle metafyzickej vitálnej sily a kultúrnej tvorby načrtáva najskôr vo svojej eseistickej tvorbe z prelomu 20-tych a 30-tych rokov (napríklad v *Zrade života* či v *Horskej sonáte*), syntetický charakter mu dáva v práci *Rozprava o živote* z roku 1946 a tematicky sa k nemu opäť vracia v práci zo začiatku šesťdesiatych rokov *Zápasy a scestia moderného človeka*. Element života je prítomný i v ostatných jeho prácach, lemuje rozsah Štúrovho filozofického záberu, dodávajúc mu akcent kontinuity premýšľania na pozadí rôznych dejinných konfigurácií, ktoré priniesol vývin historických udalostí v 20. storočí.

"Zradili sme múdrosť života a jeho pravý smysel," konštatuje autor v článku *Zrada života* uverejnenom v Prúdoch v roku 1933 a pokračuje: "Táto drsná skutočnosť zasahuje dnes tak často do našich pohnutých dní, zatarasuje nám všetky výzory a kalí naše nádeje; rozleptáva duchovú činnosť teoretickú a podlamuje činorodú vôľu; berie nám ilúzie o zušľacht'ovaní a zdokonaľovaní života, o jeho jedinom smysle, o jeho vzraste." ([1], 289)

Táto "zrada života" sa však udiala kontinuitne, vinu na nej nenesie len vitalizmus a biologizmus rozširujúci sa v 19. storočí; zmysel pre hľadanie kontinuity, motívu presakovania starého do nového dovoľuje Štúrovi vnímať vývin filozofických názorov v jeho nepretržitosti, keď v *Horskej sonáte* poznamenáva: "Stredoveká transcendentálna autorita božská prechádza v novoveku na metafyzickú silu vitálnu a jej pomocou zbavujú sa ľudia ťažkej zodpovednosti za 'vládu vecí svých'." ([2], 388)

O akú zradu vlastne ide? A kto je jej iniciátorom a nositeľom? V najvšeobecnejšom, ale zároveň najpodstatnejšom zmysle sa táto zrada na živote prejavuje, ako hovorí Štúr, "rozštiepením celistvej skutočnosti na dva abstraktné, umelé a neživotné momenty", pretože časť a celok podľa Štúra samy osebe nejestvujú, nie sú ničím viac než výpomocnými formulkami. Na abstraktnej úrovni potom došlo k vzniku celej plejády týchto, Štúrovými slovami povedané, "nebezpečných dualizmov" (subjekt-objekt, zvláštno-všeobecné, konkrétne-univerzálne, premenlivé-trvalé, konečné-nekonečné, časové-nadčasové, pominuteľné-nesmrteľné, jednotlivé-pospolité, individuálne-kolektívne, národnosť-všeludskosť, diferenciácia-integrácia). Autor ako prehru 19. a 20. storočia hodnotí fakt, že "tieto dualizmy, rozpory a z nich vyplývajúce poruchy neboli patrične rozpoznané a preto potom ani správne riešené" ([3], 54).

V tomto kontexte sa možno opýtať: "Nerobí to isté on, keď hovorí o dualizme života a kultúry? Nerealizuje niečo podobné, keď napr. v *Horskej sonáte* píše o večnom rozpore medzi plynulým tokom nášho života a pevne ohraničeným dielom? Nechce nás len

nevedomky pomýliť, keď tento dualizmus postuluje ako večný, ontologicky daný, zatiaľ čo ostatným, vyššie spomínaným typom dualizmov pripisuje gnozeologický status (pretože, ako uvádza, vznikajú nesprávnou extrapoláciou poznatkov, presnejšie, neprípustnou extrapoláciou biologických zákonitostí a poznatkov na oblasť spoločenských pomerov)? Podľa nášho názoru možno jednak spochybniť uvedený dualizmus života a kultúry (tu vystupuje možnosť vnímať aj kultúrne dielo ako súčasť života, niečo, čo je síce ohraničené - ako hovorí Štúr, ale na druhej strane rovnako ako život plynulé vzhľadom na svoje vlastné dejiny, spôsob interpretácie, resp. otvorenosť voči novým spôsobom interpretovania; jednak treba upresniť, že Štúr sám sa postulovaním hodnoty ľudskej kultúry zachraňuje pred "hrozbou "nesprávneho" vitalizmu" (tento pojem si dovoľíme používať ako narážku na Štúrov pojem správneho, resp. nesprávneho poznania), ktorý redukuje všetko dianie na rôznorodé prejavy inštinktov. Štúr nanovo ustanovuje hodnotu ľudskej kultúry ako niečoho, čo je vo svojej predmetnosti, a tým aj ohraničenosti podstatne odlišné od neohraničeného, prchavého, nezachytiteľného, prúdiaceho, plynulého toku života (tieto prívlastky pojmu života používa Štúr sám).

Na rozdiel od prúdistickej esejistiky, kde sa s koncepciou života a životnej výstavby stretávame len v náznakoch, vo svojej vojnovej trilógii sa Štúr tejto tematike venuje takpovediac koncepčne. Autori Vladimír Bakoš a Tibor Pichler v stati *Hľadanie myšlienkovvej a životnej syntézy v tvorbe Svätopluka Štúra* uvádzajú: "Deštruktívnu funkciu kritiky 'zvrátených' myšlienkových sústav splnili Nemecké zvrátenie všetkých hodnôt a Zmysel slovenského obrodzenia ... Rozprava o živote je podujatím intelektuálnej konštrukcie." ([4], 682)

Áno, autor si v *Rozprave o živote* dáva za cieľ "... naznačiť len základnú štruktúru života a rozpätia jeho duchovných funkcií..." za účelom "... dospieť k správnej celkovej životnej výstavbe" ([5], 6).

Ústrednou kategóriou Štúrovej koncepcie životnej výstavby, ako to naznačuje i jej názov, je pojem života. Ak by sme však očakávali Štúrom podanú presnú, vyčerpávajúcu definíciu tohto termínu, nutne by sme sa sklámali. Štúr totiž formuluje obsah tohto pojmu nanajvýš neurčito a nepresne. Vágnosť termínu naznačujú jeho charakteristiky "roztrúsené" v práci, ktoré mu pričítajú jednak atribút dobrodružnosti ("Život je zázračné dobrodružstvo ľudskeho ducha..." ([5], 50); "Myšlienka, pojem, je najväčšie a najosudovejšie dobrodružstvo ľudskeho života" ([5], 77)), jednak atribút zázračnosti ("na zemi vykúzlenný veľkolepý zázrak, ktorý nazývame život" ([5], 15)). Zdôraznenie týchto charakteristík je na mieste, pokiaľ sa Štúr usiluje naznačiť vonkajšiu podmienenosť existencie a rozvoja života a živého vôbec. Život je totiž podľa neho nesmierne bohatý a zároveň veľmi krehký. Štúr si uvedomuje, že veda nedokázala pozitívne vymedziť kritériá existencie života a v jeho (Štúrovej) kompetencii ostáva len možnosť konštatovať, že pri porušení alebo nesplnení "nespočetných a neprehľadných podmienok" sa život "nevyvinie alebo sa pokríví, zakrpatí, odumiera - v najnepatrnejšom stebielku rovnako ako v človekovi" ([5], 15). Absolútne poznanie života je nemožné, ale podľa Štúra nie je ani žiaduce, pretože by v konečnom dôsledku znamenalo jeho ustrnutie, zastavenie, zánik. Pokiaľ ale máme poznať a pochopiť otázku života z hľadiska správnej životnej výstavby, musíme ku kategórii života pristúpiť z *holistického* stanoviska a pýtať sa na "životný celok", pretože, ako naznačuje autor, "... len z nadosobnej

lásky k tomuto životnému celku môžeme plne pochopiť a prežiť všetku radosť, krásu a tragiku života" ([5], 15). Hoci "nadosobné približovanie sa k životu" je podľa Štúra možné a deje sa tromi cestami (fyzikálne, organicky-duševne, historicko-filozoficky), ani jeden z uvedených spôsobov, t.j. ani prírodné vedy, ani antropológia, ani filozofia a dejiny nedokážu poskytnúť vyčerpávajúcu odpoveď na otázku *Čo je život?*, pretože pristupujú k jeho skúmaniu zo špecifického uhla pohľadu, takže ho nedokážu uchopiť celostne. Na "jednostrannosť" vnímania problematiky života trpeli podľa Štúra prírodovedné i humanitné disciplíny od začiatku výskumov života a optimálnych životných podmienok. A hoci by sme nemali zanevrieť na doterajšie zistenia prírodovedného, špekulatívneho a historického skúmania, predsa treba vedecký záujem sústrediť iným smerom, a to tak, aby sme spoznali organizačné princípy života, ktoré vytvárajú základné hodnoty života. Poznanie a dôsledné uplatnenie princípu "zákonitej hierarchie života" sprostredkúva orientáciu, rozpoznanie jediného správneho prístupu k životu, ktorý umožňuje harmonicky žiť. Kritérium noetickej správnosti tak predstavuje u Štúra axiologická korektnosť.

Napriek tomu, že podľa Štúra nemôžeme život celkom postihnúť a pochopiť, môžeme ho aspoň "približne pochopiť". Toto "približné pochopenie" spočíva v potencii definovať kategóriu života prostredníctvom špecifikácie systému pozitívnej životnej výstavby v jej princípoch. Základným postulátom jedného z nich, vyššie uvedenej "zákonitej hierarchie života", je fakt, že "život sa vrství zdola" ([5], 23). Ba čo viac, toto vrstvenie je zákonité a je jedným z dôkazov celistvosti a jednoty života. Život, zachovávajúci si tieto vlastnosti, sa demonštruje v stále vyššej a zložitejšej diferenciacii. Vzhľadom na to sa podľa Štúra "jednota života... javí ako stupňovito rozvrstvená skutočnosť" ([5], 27). Diferencované stupne skutočnosti sa nesprávajú samoučelne, naopak, podliehajú princípu "zákonitej hierarchie", podľa ktorého "vyššie stupne predpokladajú síce vždycky k svojej existencii všetky predchádzajúce stupne nižšie, bez ktorých by sa vyššie stupne nemohly uskutočniť, žiadny z vyšších stupňov životnej diferenciacie nie je však nižším stupňom vysvetliteľný a preto ani naň prevediteľný" ([5], 27). Fakt neprevoditeľnosti jednotlivých stupňov a ich neprestupnosti smerom nadol poukazuje na to, že každý stupeň je presne lokalizovaný a je nositeľom určitej, presne špecifikovanej funkcie v rámci "celku života". Kvalitatívne diferencovaná skutočnosť je teda prísne hierarchická. Hierarchia však ako svoj imanentný prvok predpokladá poriadok, takže Štúrovu koncepciu môžeme vnímať aj ako model poriadkový: "... život má svoj celkom zákonitý rast a poriadok... od konkrétneho postihovania vecí až k ich všeobecnému poriadku, od praktického vytvárania a pretvárania sveta až k etickej slobode" ([5], 47). Na vrchole harmonickej životnej výstavby figuruje etický čin ako najzložitejší duševný proces a hoci etika logiku predpokladá, etický čin nemožno previesť na logický akt bez toho, aby nebola porušená špecificky etická funkcia. Podobne Štúr uvažuje o vzťahu logického a estetického aktu. Na ďalšom, hierarchicky nižšom stupni sa ocitá fyziologický akt, ktorý estetický akt obsahuje ako nevyhnutnú podmienku svojho uskutočnenia.

Prijatie koncepcie vrstvenia, stupňovania, t.j. čoraz zložitejšieho kvalitatívneho diferencovania života si vynucuje zodpovedať otázku "spojív", spôsobu prechodu na kvalitatívne vyššiu úroveň. Naznačenú otázku manifestuje problém vzťahu duševného a telesného, resp. problém kvalitatívneho skoku z oblasti telesného na úroveň

duševného. Povahu problému by sme mohli vzhľadom na Štúrovu spôsob jeho prezentácie znázorniť aj v korelácii s problémom vzťahu vedomia a mozgu, keď vedomie sa má k mozgu tak ako duševno k telesnému.

Napriek definovaniu vzťahu medzi jednotlivými zložkami Štúr ponecháva otázku spojív medzi nimi otvorenú, resp. sa domnieva, že skutočne jestvujú, ale absencia potrebných technických prostriedkov nám neumožňuje ich pozorovať a adekvátne vyjadriť. A napokon uzatvára: "Medzi myslením a životom niet nepreklenuteľnej priepasti, sú to len našim rozumom vyabstrahované časti organického celku, ktorý ich spája v nerozbornú jednotu." ([5], 26)

Paradoxné sa môže na prvý pohľad zdať to, že podľa Štúra jeho koncept životnej výstavby nie je lineárny, ale cyklický - poriadok života sa podľa neho uzaviera "... v kruhu, lebo len na základoch slobody sa môžu opäť plne ďalej rozvíjať všetky životné funkcie" ([5], 47). "Rast" života je teda nikdy nekončiacim procesom, cyklickosť je dôvodom jeho principiálnej nekonečnosti. Akt životnej výstavby sa preto nezavršuje v nejakom kulminačnom bode, naopak je "večný". Štúr koncipuje svoj filozofický pohľad na otázku "večnosti" v kontexte princípov "životnej výstavby". "Večnosť" týchto princípov dáva tušiť "večnosť" samotnej "životnej výstavby", preto môže Štúr tvrdiť, že "... 'večnosť' je už tu' a iná cesta k nej nevedie. Nemôžeme teda tiež čakať na nové prekvapujúce objavy, treba život žiť a život tvoriť." ([5], 23)

Štúrov koncept "výstavby života" akcentujúci kvalitatívnu diferenciáciu skutočnosti, je prísne *antifyzikalistický*. Neprevoditeľnosť vyšších stupňov na nižšie stupne sa netýka len ich samotných, ale aj zákonov a zákonitostí, ktorými sú riadené. Na spoločenský život ľudstva teda nemožno aplikovať prírodné zákony, pretože tento, ako vyšší stupeň životnej diferenciácie, nemožno redukovať na sféru hmotnej či fyziologickej existencie skutočnosti.

V zásade možno, hoci to Štúr explicitne neuvádza, vymedziť dve základné štádiá životnej výstavby v jeho koncepcii, a to štádium prežívané *vitálne*, t.j. "živočišne" štádium, ktorým život, keďže rastie zdola, musí prejsť nevyhnutne (na úrovni človeka sa prezentuje ako "telesno"); a štádium prežívané *vedome* (na úrovni človeka sa prezentuje ako "duševno"), keď "sa otvoria brány vedomia a vystupujeme do vyšších polôh života..." ([5], 31), t.j. štádium duchov(n)osti, kde je život "presvetlený vedomím" a sprevádzaný aktom poznania a uvedomelého konania. Jedine život poznávajúci umožňuje dopracovať sa k poznaniu poriadku života a dokáže oceniť jednotlivé skladobné zložky duchovného života, ktorými sú, opätovne hierarchicky usporiadané, umenie, veda, ekonómia, etika.

Elena Várossová vo svojom predslove k Štúrovej knihe *Marxisticko-leninská vôľa k moci* dokumentuje Štúrovo úsilie koncentrované do otázky možnosti "nadčasovej a optimálnej", pozitívne a harmonicky modelovanej životnej štruktúry. Táto hierarchizovaná životná výstavba predstavuje určitý kánon; Elena Várossová ho označuje ako logicko-pojmový poriadok, ktorý "... z hľadiska svojej noeticko-logickej kompetencie upozorňuje, či sú jednotlivé funkcie dobre stanovené, alebo či náš život narúšajú" ([6], 18-19). Poriadok pozitívnej životnej koncepcie nemožno ľubovoľne meniť, ak sa chceme vyvarovať "scestí", napr. v podobe totalitných teórií fašizmu a marxizmu-leninizmu, ktoré účinne rozkladajú vystavaný životný poriadok tým, že povyšujú časť nad

celok, deformujú ho redukciou plurality na jednostrannosť a substitúciou vyšších kvalít nižšími.

Štúr však pri vymedzovaní období poškodenia životnej hierarchie s neblahými následkami hľadá a nachádza aj obdobia, keď podľa neho došlo k pozitívnemu rozvinutiu všetkých skladobných prvkov životnej výstavby. V slovenských dejinách sa podľa neho takým stáva etapa slovenského národného obrodovania, pretože "... predstavuje toto vrstvenie v jeho najakútnejšom životnom raste" ([5], 44).

Dovoľte mi v závere môjho príspevku položiť ešte jednu otázku. Čo ostalo takpovediac živé z tejto filozofickej koncepcie? Jej humanizmus je nepochybný a evidentný. Je podnes tak, ako je osnovaný, aj aktuálny?

LITERATÚRA

- [1] ŠTÚR, S.: "Zrada života". In: *Prúdy* XVII, 1933, č. 7.
- [2] ŠTÚR, S.: "Horská sonáta". In: *Prúdy* XIII, 1929, č. 7-8.
- [3] ŠTÚR, S.: *Zápasy a scestia moderného človeka*. Bratislava, Veda 1998.
- [4] BAKOŠ, V.- PICHLER, T.: "Hľadanie myšlienkovvej a životnej syntézy v tvorbe Svätopluka Štúra". In: *Filozofia* 36, 1981, č. 6.
- [5] ŠTÚR, S.: *Rozprava o živote*. Spisy FF UK 33. Bratislava 1946.
- [6] VÁROSSOVÁ, E.: "O autorovi a diele". In: Štúr, S.: *Marxisticko-leninská vôľa k moci*. Bratislava, Bradlo 1991.

Mgr. Antónia Furjelová
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Gondova 2
818 01 Bratislava
SR